

O‘ZBEK XALQ MUSIQA IJODIYOTINING TASNIFI VA UNI MUSIQA TA’LIMIDA O‘RGATISHNING ILMIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI
(Q. B. Panjiyevning “O‘zbek xalq musiqa ijodi” o‘quv qo‘llanmasi asosida)

Amonova Munisa Shavkat qizi

*Termiz davlat pedagogika instituti Musiqa ta’lim va
 san’at mutaxassisligi 1-bosqich magistranti
 E-mail:amonovamunisa44@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Q. B. Panjiyevning “O‘zbek xalq musiqa ijodi” o‘quv qo‘llanmasi asosida o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyotining tasnifi, mahalliy uslublar tizimi, musiqiy-she’riy tuzilishi va ularni musiqa ta’limida o‘rgatishning pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalq qo‘shiqlari faqat badiiy-estetik hodisa emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlari, mehnat faoliyati, marosim madaniyati va ma’naviy qadriyatlarini saqlovchi muhim ijtimoiy-madaniy manba sifatida talqin etiladi. Muallif qo‘llanmada o‘zbek xalq qo‘shiqlarini oilaviy marosim, mehnat, mavsumiy, diniy va erkin mavzuli aytimlar doirasida tizimlashtiradi. Shuningdek, qo‘llanmada 1965–2010-yillar davomida olib borilgan musiqiy-folklor ekspeditsiyalari natijalari, mahalliy aholi orasida amaliy “iste’mol”da bo‘lgan kuy-qo‘shiqlar va ularning etnologik hamda etnografik jihatlari yoritilgan. Maqolada mazkur manbaning oliy ta’lim muassasalarida “Musiqa ta’limi” yo‘nalishi talabalarini xalq musiqa merosi bilan tanishtirish, ularning etnomusiqiy tafakkurini rivojlantirish va ijrochilik kompetensiyasini shakllantirishdagi o‘rni asoslanadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek xalq musiqasi, xalq qo‘shiqlari, aytim, folklor, mahalliy uslub, oilaviy marosim qo‘shiqlari, mehnat qo‘shiqlari, mavsumiy qo‘shiqlar, musiqa ta’limi, etnomusiqashunoslik.

Kirish

O‘zbek xalq musiqa ijodiyoti milliy madaniyatning eng qadimiy va barqaror qatlamlaridan biridir. Xalq qo‘shiqlarida avlodlarning hayot tarzi, mehnat faoliyati, oilaviy munosabatlari, marosim madaniyati, axloqiy qarashlari va estetik tafakkuri mujassam bo‘ladi. Shu bois xalq musiqa ijodini o‘rganish nafaqat san’atshunoslik, balki pedagogika, etnografiya, folklorshunoslik va madaniyatshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Qurbonniyoz Panjiyevning “O‘zbek xalq musiqa ijodi” nomli o‘quv qo‘llanmasi aynan shu yo‘nalishda tayyorlangan muhim manbalardan biridir. Qo‘llanma Toshkentdagi “Innovatsiya-Ziyo” nashriyotida 2022-yilda chop etilgan bo‘lib, 210 betdan iborat. Unda o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyoti namunalari tizimlashtirilgan, ularning ichki tuzilish qonuniyatlari, xalq ma’naviy hayotidagi o‘rni, etnologik va etnografik xususiyatlari yoritilgan. Qo‘llanma oliy ta’lim muassasalarining pedagogika

sohasi bakalavriat bosqichi “Musika ta’limi” yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi musiqa ta’limida xalq musiqa merosini o‘rganish faqat qo‘shiq matnlarini yodlash yoki ijro etish bilan cheklanmasligi kerak. Aksincha, har bir xalq qo‘shig‘i muayyan tarixiy-madaniy muhit, ijro vaziyati, marosim, mehnat jarayoni, mahalliy uslub va poetik-musiqiy tuzilma bilan birgalikda o‘rganilishi zarur.

Tadqiqot maqsadi va metodlari

Mazkur maqolaning maqsadi — Q. B. Panjiyevning “O‘zbek xalq musiqa ijodi” o‘quv qo‘llanmasi asosida o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyotining tasnifiy, musiqiy-she’riy va pedagogik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Metod	Qo‘llanish mazmuni
Manbashunoslik tahlili	Qo‘llanmaning tuzilishi, maqsadi va ilmiy-metodik qiymatini aniqlash
Tasnifiy tahlil	Xalq qo‘shiqlarini vazifa, ijro sharoiti va mavzu asosida guruhlash
Etnomusiqiy tahlil	Qo‘shiqlarning mahalliy uslub, ijro muhiti va marosim bilan bog‘liqligini o‘rganish
Pedagogik tahlil	Qo‘llanmaning musiqa ta’limidagi didaktik imkoniyatlarini yoritish
Qiyosiy yondashuv	Oila, mehnat, mavsum va erkin mavzuli qo‘shiqlarning funksional farqlarini aniqlash

Asosiy qism

1. Qo‘llanmaning ilmiy va metodik ahamiyati

Q. B. Panjiyevning o‘quv qo‘llanmasida o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyoti namunalarini tizimli yoritishga harakat qilingan. Kitobning kirish qismida 1965–2010-yillar davomida musiqashunos olimlar tomonidan uyushtirilgan musiqiy-folklor ekspeditsiyalari natijalari, mahalliy aholi orasida amalda ijro etilgan qo‘shiq va kuy namunalari hamda ularning etnologik-etnografik xususiyatlari o‘rin olgani qayd etiladi.

Qo‘llanmaning tuzilishi uch asosiy yo‘nalishga tayanadi. Birinchi bobda o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyotining tasnifi muhokama qilinadi. Ikkinchi bobda o‘zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari, ularning shakli, tuzilishi, kuy-ohang va parda xususiyatlari tahlil qilinadi. Uchinchi bobda oilaviy marosim, mehnat, mavsumiy va turli mavzuli qo‘shiqlarning musiqiy-she’riy asoslari yoritiladi.

Bu jihatdan qo‘llanma faqat nazariy matn emas, balki musiqa ta’limi jarayonida amaliy foydalanish mumkin bo‘lgan didaktik manbadir. Unda nota namunalari, ijro vaziyati, qo‘shiq turlari va ularning vazifalari bir butun tizimda ko‘rsatilgani talabalar uchun xalq musiqasini kompleks idrok etish imkonini beradi.

2. O'zbek xalq qo'shiqchilik ijodiyotining tasnifi

Panjiyev o'zbek xalq musiqa ijodi namunalarini ijtimoiy hayotdagi vazifasi va ijro sharoitiga ko'ra ikki yirik guruhga ajratadi:

1. Ma'lum sharoit va vaziyat bilan bog'liq kuy-qo'shiqlar — oilaviy marosim, mehnat va mavsumiy qo'shiqlar.
2. Erkin mavzuli kuy-qo'shiqlar — qo'shiq, terma, lapar, yalla, ashula kabi aytimlar.

Mazkur tasnif xalq qo'shiqlarining tabiiy yashash muhitini aniqlashda muhimdir. Chunki har bir qo'shiqning mazmuni, ohangi, ijro shakli va tinglovchi bilan aloqasi uning qanday vaziyatda kuylanishiga bevosita bog'liq bo'ladi. Masalan, alla bolani uxlatish va tarbiyaviy niyat bildirish vazifasini bajarsa, yor-yor nikoh marosimining muhim bosqichlarida ijro etiladi. Mehnat qo'shiqlari esa jismoniy mehnat ritmini tartibga solish, jamoaviy harakatni uyg'unlashtirish va mehnat jarayoniga emotsional ko'tarinkilik berish vazifasini bajaradi.

Panjiyev keltirgan tasnifni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

Asosiy guruh	Ichki turlari	Funksiyasi
Oilaviy marosim aytimlari	Alla, yor-yor, o'lan, kelin salom, beshik to'yi, muchal to'yi, motam aytimlari	Oila, tug'ilish, nikoh, motam va tarbiya bilan bog'liq
Mehnat qo'shiqlari	Chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik, uy-ro'zg'or mehnati bilan bog'liq qo'shiqlar	Mehnat ritmini uyg'unlashtirish va ruhiy ko'tarinkilik yaratish
Mavsumiy qo'shiqlar	Navro'z, lola sayli, boychechak, sumalak, yil boshi bilan bog'liq aytimlar	Tabiat, fasl almashinuvi va jamoaviy marosimlarni ifodalash
Diniy aytimlar	Ramazon, Olloyorxonlik, Yassaviyxonlik, duoxonlik	E'tiqodiy-ma'naviy mazmunni ifodalash
Erkin mavzuli qo'shiqlar	Qo'shiq, terma, lapar, yalla, ashula	Turli hayotiy, lirik, ijtimoiy va estetik mazmunni ifodalash

Bu tasnif musiqa ta'limi jarayonida juda qulay metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki talabalar xalq qo'shiqlarini alohida-alohida yodlabgina qolmay, ularni vazifa, janr, ijro muhiti va musiqiy tuzilishi bo'yicha anglay boshlaydi.

3. Oilaviy marosim qo'shiqlarining tarbiyaviy vazifasi

O'zbek xalq musiqa ijodida oilaviy marosim qo'shiqlari alohida o'rin egallaydi. Ular inson hayotining tug'ilish, ulg'ayish, nikoh, oilaviy hayot va motam kabi muhim bosqichlari bilan bog'liq. Panjiyev oilaviy marosim qo'shiqlari tarkibida alla, yor-yor, o'lan, kelin salom, to'ylar muborak, beshik to'yi, muchal to'yi, yo'qlov, yig'i, motam kabi janrlarni sanab o'tadi.

Alla janri xalq pedagogikasining eng qadimiy shakllaridan biridir. U bolani uxlatish uchun aytiladigan sodda qo'shiq emas, balki ona mehrining, ezgu tilakning,

farzand kelajagiga ishonchning badiiy ifodasidir. Yor-yor va kelin salom esa nikoh marosimining badiiy-musical shakllari bo'lib, ularda yangi oilaga qadam qo'yish, ota-onaga duosi, kelin-kuyovga tilak, qarindoshlik munosabatlari va ijtimoiy odob me'yorlari aks etadi.

Qo'llanmada keltirilgan nota namunalari "Kelin salom", "Yor-yor", "O'lan" kabi janrlarning kuy-ohang, ritm va matn jihatdan marosim bilan uzviy bog'liqligi ko'rinadi. Masalan, "Kelin salom" namunasida salom berish formulasi takrorlanib, marosimning kommunikativ vazifasi mustahkamlanadi; "Yor-yor"da esa kelinning yangi hayotga kirib borishi badiiy tilak shaklida ifodalanadi.

Demak, oilaviy marosim qo'shiqlari uch muhim vazifani bajaradi:

1. Marosimiy vazifa — muayyan oilaviy voqeani badiiy shaklda rasmiylashtiradi.
2. Tarbiyaviy vazifa — hurmat, hayo, sadoqat, mehr, ota-onaga ehtirom kabi qadriyatlarni mustahkamlaydi.
3. Kommunikativ vazifa — oila, qarindoshlar, qo'ni-qo'shni va jamoani yagona marosimiy muhitga birlashtiradi.
4. Mehnat qo'shiqlarida hayot ritmi va jamoaviylik ifodasi

Mehnat qo'shiqlari xalq musiqa ijodining eng qadimiy qatlamlaridan biri hisoblanadi. Bunday qo'shiqlar mehnat jarayonida ijro etilib, odamlarning jismoniy harakatini uyg'unlashtirish, ruhiy charchoqni kamaytirish va mehnatga estetik mazmun berish vazifasini bajaradi.

Panjiyev mehnat qo'shiqlari tarkibida "Chirey-chirey", "Turay-turay", "Xush-xush", "Arpa bug'doy pishibdi", "Oblo baraka", "O'roqchilar qo'shig'i", "Otboqar qo'shig'i", "Oshpaz qo'shig'i", "Tegirmon" kabi namunalarni qayd etadi. Qo'llanmadagi nota materiallarida "Gupi", "Chirey-chirey" kabi mehnat qo'shiqlari alohida berilib, ularning amaliy ijro jarayoni bilan bog'liqligi ko'rsatiladi.

Mehnat qo'shiqlarining asosiy xususiyati shundaki, ularda kuy va ritm bevosita harakat bilan bog'lanadi. Masalan, chorvachilik bilan bog'liq aytimlarda hayvonni chaqirish, haydash yoki tinchlantirish ohanglari ustun bo'lsa, dehqonchilik qo'shiqlarida jamoaviy mehnat sur'ati va tabiat bilan uyg'unlik seziladi. Bu holat musiqa ta'limida o'quvchilarga qo'shiqning faqat matni emas, balki uning funksional kontekstini ham tushuntirish zarurligini ko'rsatadi.

5. Mavsumiy qo'shiqlar va xalqning tabiat bilan munosabati

Mavsumiy qo'shiqlar xalqning tabiat, fasl almashinuvi, dehqonchilik taqvimi va jamoaviy bayramlar bilan bog'liq musiqiy tafakkurini ifodalaydi. Panjiyev mavsumiy qo'shiqlar qatorida "Navro'z", "Navro'z ekan", "Lola sayli", "Sumalak", "Boychechak", "Turna keldi", "Yil boshi", "Hamal", "Laylak keldi, yoz bo'ldi" kabi namunalarni sanab o'tadi.

Bu qo'shiqlarda inson va tabiat o'rtasidagi munosabat musiqiy-badiiy shaklda

namoyon bo'ladi. Navro'z qo'shiqlarida yangilanish, baraka, ezgu niyat, jamoaviylik va bahoriy kayfiyat yetakchi o'rinda turadi. Boychechak va lola sayli bilan bog'liq aytimlarda esa bolalar folklori, tabiat uyg'onishi va xalqona ramziylik ko'zga tashlanadi.

Musika ta'limida mavsumiy qo'shiqlarni o'rganish o'quvchi va talabalarni milliy bayramlar, xalqona urf-odatlar va ekologik tafakkur bilan bog'lash imkonini beradi. Ayniqsa, "Navro'z", "Boychechak", "Sumalak" kabi mavzular orqali xalq musiqasi va xalq turmush tarzi o'rtasidagi uzviy aloqani ochib berish mumkin.

6. Mahalliy uslublar va o'zbek xalq musiqasining hududiy rang-barangligi

O'zbek xalq musika ijodi yagona milliy tizimga ega bo'lsa-da, u turli mahalliy uslublar orqali boyib kelgan. Panjiyev qo'llanmasining ikkinchi bobida o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari, ularning kuy-ohang, shakl, tuzilish va parda xususiyatlari tahlil qilinadi. Bu bobni yoritishda F. M. Karomatli, S. Mannopov va R. Yunusov kabi olimlarning tadqiqotlari asos bo'lib xizmat qilgani qayd etilgan.

Mahalliy uslub tushunchasi xalq musiqasining hududiy xususiyatlarini anglatadi. Har bir hududda qo'shiq ijrosi, talaffuz, ohang, ritmik tuzilma, cholg'u jo'rliigi va marosimiy vazifa o'ziga xos bo'ladi. Masalan, Xorazm dutori kosaxonasi hajmi, dastasi va ijrochilik uslubi jihatidan Farg'ona-Toshkent an'anaviy dutoridan farqlanishi qo'llanmada alohida ko'rsatiladi.

Bu jihat talabalar uchun juda muhim. Chunki xalq musiqasini faqat umumiy "o'zbek qo'shig'i" sifatida emas, balki Farg'ona-Toshkent, Buxoro-Samarqand, Xorazm, Surxondaryo-Qashqadaryo kabi mahalliy uslublar kesimida o'rganish etnomusiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Bunday yondashuv o'quvchilarda hududiy madaniyatga hurmat, ijro uslublarini farqlash ko'nikmasi va milliy musika merosiga ongli munosabatni shakllantiradi.

7. Xalq qo'shiqlarining musiqiy-she'riy tuzilishi

Xalq qo'shiqlarida so'z va kuy ajralmas birlikda namoyon bo'ladi. Qo'shiq matni, ohang, ritm, takror, band tuzilishi, naqarot, parda va ijro uslubi birgalikda badiiy yaxlitlikni hosil qiladi. Panjiyev qo'llanmasida aynan shu jihat — xalq qo'shiqlarining musiqiy-she'riy asoslari alohida o'rganiladi.

Xalq qo'shiqlarida quyidagi musiqiy-she'riy belgilar yetakchi hisoblanadi:

Belgilar	Tavsifi
Takror	Ritm va emotsional ta'sirni kuchaytiradi
Naqarot	Qo'shiqning esda qolishini va jamoaviy ijrosini osonlashtiradi
Oddiy band tuzilishi	Og'zaki an'anada saqlanishni ta'minlaydi
Mahalliy talaffuz	Hududiy uslubni ifodalaydi
Kuy-ohangning ixchamligi	Amaliy ijro va yodda saqlashni qulaylashtiradi
Vaziyatga bog'liqlik	Qo'shiqning marosim, mehnat yoki mavsum bilan aloqasini belgilaydi

Musika ta'limida bu belgilarni tahlil qilish talabalarni xalq musiqasining ichki qonuniyatlarini tushunishga olib keladi. Ayniqsa, nota namunalarini matn bilan birga o'rganish o'quvchilarda musiqiy eshituv, ritmik sezgi, janrni farqlash va ijro talqinini shakllantiradi.

8. Qo'llanmaning musika ta'limidagi pedagogik imkoniyatlari

Q. B. Panjiyevning "O'zbek xalq musika ijodi" qo'llanmasi oliy ta'lim muassasalarida "Musika ta'limi" yo'nalishi talabalari uchun muhim metodik manba bo'la oladi. Chunki unda xalq qo'shiqlari faqat nazariy ta'riflanmaydi, balki ularning ijro shakli, nota ko'rinishi, janriy vazifasi va etnografik mazmuni ham yoritiladi.

Mazkur qo'llanmadan quyidagi fanlarda samarali foydalanish mumkin:

1. O'zbek xalq musika ijodi — janrlar, tasnif va tarixiy taraqqiyotni o'rganishda.
2. Etnomusiqashunoslik — mahalliy uslublar va ekspeditsiya materiallarini tahlil qilishda.
3. Musika tarixi — xalq musiqasi va professional musika o'rtasidagi aloqalarni tushuntirishda.
4. Vokal va ansambl ijrochiligi — xalq qo'shiqlarining ijro xususiyatlarini o'zlashtirishda.
5. Musika o'qitish metodikasi — maktab va oliy ta'lim uchun dars ishlanmalari tayyorlashda.
6. Raqamli musika ta'limi — xalq qo'shiqlarini audio, nota va matn bazasi sifatida raqamlashtirishda.

Ayniqsa, qo'llanmadagi nota namunalarini elektron formatga o'tkazish, ularni MusicXML, PDF, audio va video shaklida raqamli kataloglashtirish musika ta'limida zamonaviy yondashuvlarni rivojlantiradi. Bu orqali talabalar xalq qo'shiqlarini nafaqat o'qiydi, balki ularni tahlil qiladi, ijro etadi, raqamli muhitda qayta ishlaydi va pedagogik jarayonga tatbiq etadi.

Xulosa

Q. B. Panjiyevning "O'zbek xalq musika ijodi" o'quv qo'llanmasi o'zbek xalq qo'shiqchilik ijodiyotini tizimli o'rganishda muhim ilmiy-metodik manbadir. Unda xalq qo'shiqlari oilaviy marosim, mehnat, mavsumiy, diniy va erkin mavzuli aytimlar sifatida tasniflanadi; ularning musiqiy-she'riy asoslari, mahalliy uslublar bilan bog'liqligi va pedagogik ahamiyati yoritiladi.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O'zbek xalq qo'shiqlari xalqning tarixiy xotirasi, mehnat faoliyati, urf-odati va ma'naviy qadriyatlarini saqlovchi muhim madaniy manbadir.
2. Xalq qo'shiqlarini ijro vaziyati va ijtimoiy funksiyasiga ko'ra tasniflash ularni ilmiy va pedagogik jihatdan to'g'ri o'rganish imkonini beradi.

3. Oilaviy marosim, mehnat va mavsumiy qo'shiqlar o'zbek xalqining hayot tarzi, jamoaviy tajribasi va estetik tafakkurini ifodalaydi.

4. Mahalliy uslublarni o'rganish xalq musiqasining hududiy rang-barangligini anglashga xizmat qiladi.

5. Qo'llanmadagi nota namunalari musiqa ta'limida amaliy ijro, tahlil, solishtirish va raqamlashtirish uchun muhim didaktik material hisoblanadi.

6. "Musiqa ta'limi" yo'nalishida xalq musiqa ijodini zamonaviy texnologiyalar yordamida o'rgatish talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita bo'la oladi.

Shunday qilib, Panjiyevning mazkur qo'llanmasi o'zbek xalq musiqa ijodiyotini o'rganish, uni ta'lim jarayoniga tatbiq etish va milliy musiqa merosini kelajak avlodga yetkazishda ilmiy-pedagogik asos vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Панжиев Қ. Б. Ўзбек халқ мусиқа ижоди: ўқув қўлланма. – Тошкент: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – 210 б.
2. Кароматов Ф. М. Ўзбек халқ мусиқа мероси. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
3. Кароматов Ф. М. Узбекская домбровая музыка. – Ташкент: Издательство литературы и искусства, 1962.
4. Иброҳимов О. А. Ўзбек халқ мусиқа ижоди. – Тошкент: Мусиқа, 1994.
5. Ражабов И. Мақомлар масаласига доир. – Тошкент: Ўздавнашр, 1963.
6. Юнусов Р. Ю. Ўзбек халқ мусиқа ижодиёти. – Тошкент: Ўқитувчи, 2000.
7. Маннопов С. Ўзбек халқ мусиқа маданияти. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004.
8. Тоштемиров Н. Жиззах вилояти ўзбек халқ қўшиқчилиқ ижодиёти. – Тошкент, 2010.
9. Панжиев Қ. Б. Сурхондарё вилояти ўзбек халқ қўшиқчилиқ ижодиёти: санъатшунослик фанлари номзоди диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2010. – 20 б.